

TÖRÖK LAJOS

„*Textus Viator*”: a szöveg identitása a Krúdy-prózában

ŐSZI UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN

Mennyit szerettem volna írni, ami igaz!
Semmit nem írtam, csak színhazugságokat.

1. SZÖVEGEK KÖZÖTT

Akinek a Krúdy-próza korpusza valamelyest is látóterébe került, annak számára valószínűleg ismert tény, hogy a szerzőnek még életében egynél több kiadást megért művei között több olyan akad, amely változtatásokon esett át. E módosítások természetével mindeddig alig foglalkozott behatóbban az irodalomtörténet-írás.¹ Az, hogy többnyire annak egyszerű konstatálásáig terjed eddigi tudásunk, hogy Krúdy tolla nem állt meg akkor, amikor műveinek végére először pontot tett, tisztán az alkotói műhelymunka járulékos elemének szokás tekinteni. Szövegvilágainak sajátos mobilitása inkább tűnik innen nézve a filológusok számára bosszantó vagy zavaró, mint az életmű szerveződését, netán olvas(hatóság)át befolyásoló jelenségnek. Nem is igazán csodálkozhatunk ezen, hisz a Krúdy-korpusz terje-

delmét illető bizonytalanságot így még annak tudata is fokozza, hogy ami megvan, annak hitele (esetünkben egységességének tudata) is többé-kevésbé kérdéses.

Azok az alakzatok, amelyek az „átdolgozás” gyűjtőfogalmához tartozóan az egyes szövegek leírására szolgálhatnak, olyan eljárásokat sejtetnek, amely mellett a modernség prózájának tapasztalata felől tekintve nem haladhatunk el könnyelműen. Csak néhány példa: az egyszerűbbnek látszó eljárások közé tartozik a *Bukfenc* „továbbírása”, amely arra enged következtetni, hogy Krúdy korántsem tekintette a *narratív zárlat* figurációját stabilizálhatónak.² Míg az első változat befejezése³ az elbeszélést tulajdonképpen Cervantes művének fikciójába helyezi vissza, addig a második ezt — az előszó intenciója szerint⁴ — a befogadó számára többé-kevésbé olvashatatlan önéletrajziség dimenziójával cseréli fel. Ennél lényegesen összetettebb eljárások állnak a *Szindbád ifjúsága* novellaciklus kiadásainak eltérései mögött. A változatok közti különbségekre a közelmúltban Bezeczky Gábor hívta fel a figyelmet. Az azonos címmel ellátott két edíció kapcsán a szerző megjegyzi: „Krúdy pontosan olyan változtatásokat hajtott végre, melyekkel azt, amit önmagában összetett regénynek vélnénk, visszaalakította elbeszélésciklussá: megváltoztatta a kötet összetételét és az elbeszélések sorrendjét. A legkevesebb, amit mondhatunk: mindkét kötetet el kell olvasni, ha ismerni akarjuk a *Szindbád ifjúságát*. Mert mindkét kötet a *Szindbád ifjúsága* még akkor is, ha történetesen nem esnek egybe. S mivel az önazonosság bonyodalmi Krúdy legérdekesebb témái közé tartoznak, a két könyv megfeleltetése egymásnak egyáltalán nem véletlen.”⁵ Hogy ebben az esetben a szövegvilágok kölcsönhatásának hátterében bonyolultabb eljárások állhatnak, arra a szerző három észrevétele hívja fel a figyelmet. Az első az, hogy a *Szindbád ifjúsága* két változatának szervezőelvei közti eltérések a műfajváltás eseteiként is olvashatók; a második az, hogy mindegyik ciklus csak a másikkal együtt alkothatja meg a befogadásban az „egész” illúzióját; a harmadik — és talán ez számunkra most a legfontosabb — az előző belátás implicit következményeként, amely tulajdonképpen abban áll, hogy az azonos cím által előhívható szövegtér egészében felszámolja az egyes művek eredendő identitását, olyan alakzatot léptet be a Krúdy-textusok interpretációs nyelvébe, amely korábban főként a szerző alteregóiként aposztrófált figurák problematikusságának leírásában volt használatos. Az „önazonosság” illuzórikus természetének hangsúlyozása többé-kevésbé azt sugallja, hogy Krúdy „újrírásai” a szöveghatárok sajátos feloldódásával járnak. Bár Bezeczky gondolatmenetében belátásaival némileg összeegyeztethetetlen módon ott kísért a műalkotás lezártságának, egészszerűségének recepcionális vágya (hiszen véleménye szerint a két ciklus „egybeolvasásával” birtokolhatóvá válik a *Szindbád ifjúsága*), e tény mit sem változtat azon, hogy Krúdy átiratai a mű létezmódjának egy korántsem elhanyagolható aspektusára hívják fel a figyelmet.

A szöveg újrakomponálásának az előbbi ciklushoz közel álló esete lehet az *Őszi utazások a vörös postakocsin*. Vizsgálódásainkat megelőzőleg érdemes néhány megjegyzés erejéig a regény kiadástörténete és recepciója felé fordítani figyelmünket, ugyanis e két hatástényező nem mentes az ellentmondásoktól. Csak úgy, mint Krúdy *Szindbád*-jának esetében. Ez utóbbival kapcsolatban ismeretes, hogy a nevet Kozocsa Sándor definiálta át egy globális szövegtér gyűjtőfogalmává.

Az így létrejött kiadás (amelynek újbóli kiadása az előbb érintett ciklus második edíciójához hasonlóan nem identikus korábbi „változatával”)⁶ a beléfkettett munka nem elenyésző mennyisége ellenére sem tekinthető a Krúdy-filológia pozitív eseményének. Nemcsak azért, mert Kozocsa olyan szöveget hozott létre, amelynek létezése a szerzői intenció felől visszaigazolható, hanem azért is, mert a kompozíció rögzítettsége tulajdonképpen eltörölte az eredeti ciklusok mobilitásának emlékezetét.

Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* kiadástörténetének Krúdy halála utáni periódusában az előbbi példához hasonló fikcióképzéssel nem találkozunk.⁷ A regény 1917-ben⁸ és 1925-ben⁹ megjelent két változatának újrapublikálásai az edíciók privilegizálásában mutatnak eltéréseket: a szerző halálát követő bő három évtized három kiadása a mű első változatát tartalmazza¹⁰, míg az azt követők a másodikikat.¹¹ Ez a történet tehát — ha nem is pontosan azonos dramaturgiával, de — újrajátssza a Krúdy által még ellenőrzött eseményeket. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a regény kiadástörténete emlékezet és felejtés sajátosan szerveződő folyamatát reprezentálja. Míg az 1956-os, 1963-as és 1976-os *Őszi utazások... a szerző által autentikusnak tekintett második változat emlékezetének eltörlését és az első visszaidézését „végezte el”, addig a legutóbbi három edíciót ennek fordítottja jellemzi. E számunkra nehezen magyarázható törésekkel tarkított történetet furcsán keresztelzi a mű recepciótörténete. A regény újrapublikálásait követően megjelent értelmezésekben ugyanis kivétel nélkül az első változat maradt a hivatkozások centrumában. Erről olyan, a műből kiemelt idézetek árulkodnak, amelyek a másodikból kimaradtak. Bori Imre Krúdy-könyvében például *Az államfogoly történetét* tekinti az *Őszi utazások... egyik kiemelt szakaszának*.¹² Fábri Anna¹³ és Fülöp László¹⁴ pedig *A karnagy történetére* hivatkozik gondolatmenetében. A három szerző munkájának keletkezési idejét tekintve látható, hogy egyikük sem az akkor éppen „autentikus” változat alapján dolgozott.¹⁵ Az a tény, hogy mindnyájan az első változatot tekintették mérvadónak, önmagában nem igazán jelzésértékű, bár egy esetben sem található az olvasatokban utalás arra, hogy az *Őszi utazások...-nak* két „teste” is van. Abból a szempontból viszont igen, hogy a hivatkozások negatív értelemben éppen a második változat üres helyeit tematizálják az interpretációkban. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy azok az értelmezői műveletek, amelyek a szöveghelyekhez köthetők, a regény második edícióját illetően megismételhetetlenekké válnak. Így talán már a befogadástörténet alapján is gyanítható, hogy az *Őszi utazások... változataiban* többet kell látnunk, mint a szöveg identitását nem érintő alternatív átiratok tárházát.*

Ha az emlékezet és felejtés kölcsönösségének már az előbbieken játékba hozott tapasztalata felől akarnánk érvelni, akkor azt mondhatnánk, hogy a recepció, miközben a regény első változatának visszaidézésével kívánja felszámolni a különbségek emlékét, intenciójával éppen ellenkező eredményt ér el, hisz az argumentációs terek betöltésére szolgáló idézetek a második változat üres helyeiként térnek vissza, redundánssá minősítve át a citátumok kontextusaként szolgáló magyarázatokat, másrészt pedig leleplezve a felejtés interpretációs manővereit.

A következőkben néhány szempont felvetésével a fent említett gyanúnak kívánok érvényt szerezni. Nem térhetek ki a két változatot kölcsönösen átszelő textu-

ális manőverek egésznek áttekintésére. Komoly és pontos filológiai előmunkálókat igényelne az, hogy feltérképezhetővé váljék, Krúdy az *Őszi utazások*... átírásakor hol és milyen változtatásokat végzett. Az, hogy a változatok olvasásakor az el-különböződéseknek a szöveg identitását és ezzel szoros összefüggésben a befogadhatóság feltételeit jelentősen befolyásoló jellegét észleljük, talán nem is szükséges teljes munkát végeznünk.¹⁶

2. PARATEXTUSOK

Fülöp László a regény első kiadásával kapcsolatban figyelmeztet arra a Krúdynál egyébként nem szokatlan eljárásra, amely a narratívát előző bevezetések megtöbbszörözésével sajátosan összetett diskurzus képződését eredményezi. Fülöp összefoglalása szerint az *Őszi utazások*...-at „megnyitja az ismeretlen hölgynek szóló ajánlás, a dedikáció. Ezt az *Előhang* követi, amelyben az író a vörös postakocsin való utolsó utazásáról ad számot, majd magát az *Előhangot* kommentálja, mégpedig az olvasóhoz fordulva. Ehhez kapcsolódik a *'Naplómból'* című rövid közlés, egy máramarosi térről készült följegyzés. Csak ezek után kezdődik el a regény az *'Isten veled, ifjúság'* alcímű első résszel.”¹⁷ Kétség kívül feltűnő a regény paratextusainak összetettsége. Főként akkor, ha ezekhez a fogalom genette-i tipizálása¹⁸ és analízisa alapján olyan funkciók rendelhetők, amelyek az általuk felnyíló beszédterek között inkonzisztenciát eredményeznek.

Az első változatot keretező paratextusok egymásutánisága a beszédszészálazódásával, iránytalanná válásával jár. Az ajánlás¹⁹ esetében az implicit megszólított lehet a névtelen hölgy, az olvasó, de maga Rezeda Kázmér is, hisz a regény zárlatában éppen ő használja Buddhó nevét, a rá jellemző céltalansággal. Az *Előhang*, amely „műfajilag” a mű tényleges előszava, és amelynek — Genette szerint — fő funkciója abban áll, hogy „a szöveg helyes olvasatáért kezekedjék”²⁰, befejezésében²¹ olyan olvasói tapasztalatot előlegez meg, amelynek létezetőségét a szakasz tulajdonképpen tagadja, hisz ha valóban tételezhető a befogadó számára egy út, akkor az azzal azonos, amelynek a szöveg egy helyen a céltalanságát, reménytelenségét állítja.²² A *Naplómból* címmel ellátott szövegegység pedig, amennyiben valóban a regény paratextuális struktúrájában keressük helyiértékét, nem illeszkedik abba a funkcionális mezőbe, amelynek az ajánlás és az *Előhang* formálisan még részét képezi. De nem is elsősorban az a feladatunk, hogy ezeket az ellentmondásokat magyarázzuk. Az első változat összetettsége a második felől tekintve válik igazán beszédessé. Ott ugyanis az első kiadás paratextusainak sajátos átszervezésével találkozunk. A kötetet már nem az ajánlás (ez ugyanis hiányzik), hanem egy új szakasz nyitja, az *Előszó a második kiadáshoz*. Ezt követi a *Hogyan írtam ezt a regényt*, amelynek alcíme *Előszó az első kiadáshoz*. Ez tulajdonképpen azonos a korábbi edíció *Előhangjának* második, a Matschaker Hofban töltött telet elbeszélő részével és a *Naplómból* szakasszal, de ez utóbbi esetében a cím és a szövegkezdő „Zöld vadász” kifejezés elhagyásra kerül. Teljes egészében kimarad tehát az *Előhangnak* a két postakocsi-utat magyarázó része, emellett egyetlen testté válik két, korábban még kettőnek számító rész. Az átkomponált paratextusban a *Naplómból* szövegének funkcióváltása, s az *Előhang* megmaradt töredékével való

egységes beszéddé szerveződése, első látásra egyszerű szerkezeti módosulásnak tűnik. Ám az így létrejött paratextus címe ennél többről ad tájékoztatást. Mivel a visszaidézett hang megszólalása ebben a formájában nem identikus az eredetivel, a cím nem az eredeti előszó ismételtetését, hanem ennek a fordítottját állítja. A felidézett szövegben így nem a beszélő, hanem a beszéden elvégzett utólagos műveletek (átszerkesztés, törlés, összevonás) válnak hangsúlyossá. Ezzel a két hangot nem egyszerűen a megszólalások közti idő választja szét (ugyanis így még megmaradna az *én* paratextusok felett álló egysége), hanem az átkomponálás aktusában tetten érhető „hamisításnak” az eredeti *Előhang* önazonosságát eltörlő funkciója. Ezzel ugyanis a második kiadás előszavának hangja egy olyan múltba „írja vissza” a korábbi előbeszédet, amely ebben a formájában soha nem létezett. Ami azt jelenti, hogy a felidézés tulajdonképpen fikcionalizálás is egyben.

A beszéd identikus ismételtetésének problematizálása egyébként a második változat bevezetőjének talán legfontosabb témája. Nem egyszerűen az előbb említett paratextuális mezőre korlátozódó jelenségről van szó, hanem a regény egészét érintő dilemmák tematizálásáról. A legszembetűnőbb ebből a szempontból a beszédszituáció, hiszen a hang reflexiói túlnyomórészt a regény első változatának „újraolvasása” során keletkező megfigyelésekből állnak.²⁵ A magyarázatok között található az *Őszi utazások...*-at összefoglalóan minősítő állításokat²⁶, a fikatív történet és azt továbbíró, ámde nem folytató valóság közti differencia konstatálását²⁶, és ennek ellenkezőjét: a fikcióból valósá váló tényekre való hivatkozást.²⁶ Az így képződő olvasat úgy köti össze a befogadás jelenét a megírás múltjával, hogy egyben visszavonhatatlanul el is választja a kettőt egymástól, hiszen az összevetés folytonosan az *akkor* és a *most* anomáliáit termeli ki. A valaha sajátként ismert textus tulajdonképpen idegenként „tér vissza”, hisz a differenciákkal, funkcióváltásokkal tarkított „visszaidézés” során anakronizmusok „íródnak” a szövegbe.

Mindezek fényében az előszóban képződő beszédhelyzet eddigi interpretációja némi kiegészítésre szorul, ugyanis nem nehéz észrevenni, hogy az olvasás aktusának az emlékezés a legfőbb szervezőelve. Ennek összetevői (az írás, a fikció, az utazás, illetve a századelő Budapestjének és Magyarországnak emlékezete) szinte kivétel nélkül annak a felismerésnek a példázatává válnak, amely a felidézettek jelenvalóságát tagadja. Egy esetben egyébként maga a felidézés is bizonytalanságba jut, amikor az olvasás a regény műfaji emlékezetének kérdésére téved: „Itt-ott úgy tűnik fel a lapozgatásakor, mintha a naplója volna a régi Budapestnek, annak a gyönyörű Pestnek, amelyet Bárczy István építgetett a háború előtt; mily elmondhatatlan kár, hogy nem fejezte be nagy művét!”²⁷

Úgy tűnik tehát, mintha az emlékezés saját legitimitását kérdőjelezné meg azazal, hogy a visszaidézés során a „valaha volt”-nak csupán távollevőségét képes igazolni. Gyanítható emiatt, hogy az *Őszi utazások...* időbelisége nem írható le egyirányú folyamatként. Az előszó zárata ezt — egy tipikus és igazán beszédes Krúdy-hasonlaltal — nyilvánvalóvá is teszi a számunkra: „Ebből a korszakból való ez a könyv. Most, amikor a második kiadáshoz rendezgetem a köntösét, úgy érzem, hogy egy özvegyasszony lakodalmán vagyok, aki második házasságában fátyolt borít egész múltjára.”²⁸ Az idézetben az átkomponálás aktusára történik utalás. A köntös rendezgetése itt nem más, mint a regény szövetén, magán a textuson vég-

zett műveletek összességét jelölő fogalom. A kijelentés nyelvi megformáltságának figurativitását a fátyol alakzata teszi következetessé, amennyiben helyettesítő funkciója ugyanúgy a szövegre vonatkozik, mint a köntös esetében. Az azonban talán világosnak tűnik, hogy a két alakzat nem ugyanarról a textusról „beszél”. Míg az előző a rendezgetés művelete előtti állapotra utal, addig az utóbbi az átrendezés utánira. A nyelv figurativitása így a szöveg(ek) időbeliségét is tematizálja. Nem túl nehéz arra a következtetésre jutni, hogy a két alakzat referenciája nem más, mint az *Őszi utazások*... két változata. Ebben az esetben a rendezgetés művelete az, amely a két textust szétválasztja. E szétválasztás aktusában válik az idő konstitutív jellegűvé, ugyanis az író kezének nyomaiként felismerhető változtatások a második változatban olyan elkülönülődéseként olvashatóak, amelyek az első verzió fokozatos „múltba íródását” eredményezik. Nem véletlen tehát, hogy az előbbi idézetben a múltra fátyolt borító asszony hasonlata a rendezgetés aktusát tekintve a fejejtés szövegbe íródását fejezi ki Krúdy sajátos virágnyelvén.

Az eddigiekben mondottak alapján ne habozzunk levonni azt a kissé paradox következtetést, amelyet az *Előhang a második kiadásához* sugall számunkra: az *Őszi utazások*... tulajdonképpen olyan palimpszesztus, amelyet az emlékezés és fejejtés textuális műveletei szerveznek. Amennyiben e tetszetős megállapításnak helyt adunk, akkor már annak a temporális stabilitásnak a létezése is kérdésessé tehető, amely az előszóban a két változatot az „korábbi” és az „későbbi” kronológiai rendjében látta. Ugyanis a *rendezgetés* műveletei valójában az első változatba vésődve legitimizálják a második verziót, de ezeket a véseteket csak az utóbbi teszi láthatóvá. A két szöveg palimpszesztikus mobilitásának ebből a szempontból nincs határozott iránya. A viszony jellegét sokkal inkább a körkörösség jellemzi. Mi sem bizonyíthatja jobban ennek érvényességét, mint a mű(vek) paratextusainak korábban érintett „játéka”, hisz ami az egyik változatban fejejtésként tematizálódik, az a másikban az emlékezés helyévé válik; és fordítva.

A regény tulajdonképpen testiének átvizsgálása során számtalan változata lelhető fel a fentiekhez hasonló eljárásoknak. Jelenleg azonban csak arra van lehetőség, hogy néhány beszédes példára hívjam fel a figyelmet.

3. NARRATÍVÁK

A két változatban a regény első, *Isten veled, ifjúság!* című részének fejezetei sorrendjükben eltérnek egymástól. Pontosabban fogalmazva (a hat közül) csak az utolsó három, hiszen az előbbiben negyedikként álló szakasz az utóbbiban az ötödik és a hatodik utáni helyre kerül.²⁹ Ez a változtatás a két *Őszi utazások*... narratívájában egyáltalán nem elhanyagolható különbségeket teremt.

A fejezetek e kétfajta strukturális együttállásának alternatív jellegére elvben az ad lehetőséget, hogy a történetsszerveződés tekintetében némi önállóságra tesznek szert. Ennek oka az, hogy többségük egy-egy új szereplőt vagy szereplőpárost vezet be az elbeszélésbe (Alvinczit, Rezeda Kézmért, a Krónprinc családot és a Zöldvári grófnőket). Így a fejezetek elbeszélői magatartására a többszöri újratekintés jellemző. A minden egyes történettel együttjáró kezdet ismétlődése teszi tulajdonképpen lehetővé a fejezetek felcserélhetőségét. Ez a sajátosság, amely tehát mind-

két *Őszi utazások...*-at jellemzi, a szövegek „egymásra íródása” során a narráció struktúrájának multiplikálódását eredményezi.³⁰

Az *Őszi utazások...* (a)narratíváinak permutálhatóságával kapcsolatban egyébként hiba volna azt a végkövetkeztetést levonni, hogy Krúdy ezzel az eljárással a szöveg struktúrává szerveződésének tetszőlegességét, alkalomszerűségét állítja, ugyanis az első változatban az elbeszélés (hol explicit módon, hol pedlig burkolatlan) Alvinczi Bécsből Pozsonyon át Pestre tartó utazásának folytonosságára építi a történet kronológiai szerkezetét. Ebből a szempontból a más szereplőkhöz tartozó történetek egymásutániságával elemeire bomló narrációt mégiscsak összetartja egy szál. A második változatban — a fejezetcserék következtében — ez a kapocs azonban eltűnik, hiszen *A budai vár fehé asszonya* című szakasz elején a fejedelem — Ferenc József után loholva — már Pesten tartózkodik, holott a regényben csak később ér az elbeszéléssel együtt Pozsonyba. Az átkomponálásnak ez a módja azért is érdekes, mert így a vörös postakocsi elindulásának kezleti motiváltsága (Alvinczi a király *elől* loholva hagyja ott a császárvárost) tulajdonképpen másodlagossá válik. Ez esetben nem egyszerű redundanciáról van szó, hanem ennek az eseménynek és körülményeinek narratív funkcióváltásáról. Ez nem pusztán a regény első részének strukturális változásaiból következik, hanem azokból az átiratokból, amelyek a szerkezetmódosításokat kísérik. A második változatban két helyen is olyan narratív közlés „íródik rá” a korábbi verzió párhuzamos szöveghelyeire, amelyek közösen egy ott (még) nem létező motivációs elemet rendelnek Alvinczi alakjához. Míg az első kiadásban a bécsi eset csupán a postakocsi indulásával van kauzális viszonyban, addig a másodikban a „tatár kán” figurájába beíródó bosszú motivációs rendjének részeként kap funkciót. A korábbi változat *A fehé asszony* című fejezetét nyitó bekezdés helyett³¹ ugyanis olyan szakasz áll³², amely Alvinczi sérelmét emeli utazásának egyik elsődleges indokává.

Míndezek alapján azt a szűkreszbott következtetést vonhatjuk le, hogy az *Őszi utazások...* szövegei „egymásba íródásuk” során történet és narráció sajátos elkülönböződéseinek terévé válnak.

4. AZ IDŐ VASFOGA

A második kiadás előszavának beszédszituációját meghatározó *akkor és most* szétválasztása — mint már utaltunk rá — az *Őszi utazások...* változatai között az időbeliség konstitutív szerepét hangsúlyozza. A két hang (a korábbi és a későbbi) megszólalása ebben az esetben kölcsönösen feltételezi egymást, s temporális helyiértékük is relatív. A szövegek közti eltéréseknek van egy olyan típusa, amely ezt a viszonyt az emlékezet és felejtés sajátos mozgásterében láttatja. Nem egyszerűen az átkomponálás narratív feltételeinek megváltozásáról van szó, hanem a beszéd(ek) kronológiai szituálásának eltéréseiből kibontakozó, a szöveg(ek) emlékezettechnikáját is meghatározó eljárásokról. Röviden fogalmazva mindkét szöveg egyszerre többről és kevesebbről is beszél, mint a másik. Azok az eltérések, amelyek a változatok közötti viszony argumentálhatóságát a tisztán filológiai vizsgálódás terepéről a temporalitás értelemalkotó teljesítményének interpretációs terébe helyezik át, annyiban mobilizálják a mintaolvasói pozíciókat, amennyiben az idő

függvényévé teszik a szövegváltozatok beszélőjét. Egyszerűbben fogalmazva: ha a két *Őszi utazások...* nem ugyanarról és nem ugyanúgy beszélnek, akkor receptív javaslatok sem eshetnek egybe.

Induljunk ki a mű(vek) egy látszólag nem túl hangsúlyos, ámde a mi szempontunkból igazán beszédes szakaszából. Az első kiadásban egy helyen a következőket találjuk: „Nem volt könnyű élet a régi világbeli magyarnak a belvárosban már a peleskei nótárius óta. Konok német fészek volt a Belváros huszonöt esztendő előtt...”³³ Az idézetben található kronológiai adat, amely a narráció jelene és az elbeszéltek (a némi nosztalgiával felidézett századvégi Budapest) közti nem csekély idő elteltéről ad tájékoztatást, a második kiadásban öt évvel bővül.³⁴ Az ott harminc esztendőre emelkedő „hiátus” nemcsak arra utal, hogy a beszéd és az emlékezés aktusának jelene ugyanúgy mozgásban van, mint a két kiadás közti (referenciális) idő, hanem arra is, hogy az „újírás” eseménye tulajdonképpen kétségbe vonja az előző beszéd ismételhetségét. A két verzió közti eltérés kitermelte temporális inkonzisztencia gyaníthatóan nem egyszerűen a beszéd prezenciájának kronológiai elcsúsztatását jelöli, ebből a szempontból tehát nem pusztán helyiérték-jellegű tényezőről van szó.

Egy olyan struktúra meghatározó elemévé válhat e különbség, amely az emlékezés, a felidézés beszédhelyzetét alapjaiban választja szét a két szövegváltozatban. E sajátosságot tekintve teljesen mellékes az a tény, hogy az *Őszi utazások...* textusainak megírását, illetve megjelenését jelölő időpontok közötti eltérés nem feltétlenül meg annak a bizonyos öt esztendőnek, amely a (fiktív) megnyilatkozások jelenei közt létesül. Fogalmazhatunk úgy is, hogy nem az eltelt idő mennyisége, hanem az általa létrehívott elkülönböződések jellege a lényeges.

A keletkező hiátus konstitutív szerepét a két változat közti eltérések egy sajátos típusával igazolhatjuk. Olyan momentumokról van szó, amelyek a beszélő és a (tétélezett) befogadó múltból való ismeretének közös és/vagy egymástól elváló horizontjait teszik láthatóvá. Számos idézettel igazolhatnánk azt, hogy míg az első kiadásban az emlékező *én* számol a szöveg olvasójának tapasztalataival, s így a múlt felidézése a befogadóval közös horizont létesülésének irányába mutat, addig a másodikban ez a kollektív jelleg felszámolódik, s a beszélő tulajdonképpen magára marad. Megkockáztatható az a feltevés, hogy a második változat már nem ugyanannak az olvasónak, pontosabban fogalmazva nem ugyanazon emlékezet birtokában lévő olvasónak „íródik”. Az idézendő példák ezt több oldalról is támogatják. Ide sorolhatók azok a szöveghelyek, amelyek esetében az átírt regény (a korábbi változathoz képest) *jobban* emlékezik bizonyos jelenségekre, eseményekre, figurákra stb. A századelő közéleti személyiségei, botrányhősei, művészei az első kiadásban nagyrészt keresztnévükkel vagy egyszerűen neveik kezdőbetűjével szerepelnek, a másodikban ezzel szemben csaknem minden esetben teljes nevekkel találkozunk³⁵ Ahol a második kiadás *másként* emlékezik, ott a két változat beszédének jelenét meghatározó művelődéstörténeti, szociológiai, politikai, várostörténeti (Pest) kontextusok változásai állnak a háttérben. A századelő utcaneveinek, intézményeinek lokalizálhatóságára utaló kijelentések³⁶ közötti eltérések mellett a korabeli politikai élet reprezentáns szereplőinek (utólagos) funkcióváltása³⁷ sorolható elsősorban ebbe a körbe. A cserélés eme változatai mellett a második kiadás-

ből kimaradt részek közül is van olyan, amely összefüggésbe hozható az olvasás tapasztalati mezőjének módosulásaival. Az irodalmi kultúra mobilitásának igazolásaként szolgálhat az, hogy a Rezeda-Krónprinc páros dialógusaiban feltűnő, a százcforduló nem igazán elsőrangú, ámde annál divatosabb költőjeként számon tartott Endrődi Sándor „emléke” teljesen törlődik az átdolgozott edícióban.

Külön említést érdemelnek a második kiadás azon passzusai, amelyek az első változat bizonyos szöveghelyeit magyarázó megjegyzésekkel egészítik ki. Két példát idéznék. Alvinczi a pozsony *Fehér László* vacsora közben kérdéssel fordul Szilveszterhez:

„— Kicsoda most a nádor Budán? — kérdezte ásítva, mialatt a három bundát egyenkint levette.

— Bánffy, uram, Bánffy Erdélyből — felelt Szilveszter... ”³⁸

A második kiadásban Alvinczi kérdéséhez az elbeszélő zárójelben készíttést fűz: „(A *miniszterelnököt nevezte nádornak*)”³⁹ A vacsora történéseit később a narrátor hasonló módon kommentálja. Míg az első változatban egyszerű tényközléssel találkozunk — „A leves után ó-német edényekben sört szerviroztak, habár senki sem kóstolta meg.”⁴⁰ —, addig a második kiadásban az eseményt ismét zárójeles toldalék követi: „(Igazi magyar úriember akkoriban még nem ivott sört.)”⁴¹ A két pótlólagosnak tűnő információ azért figyelmet érdemlő, mert olyan jelentéseket rendel az elmondottakhoz, amelyeket elvileg az első kiadásban még nem volt szükséges felfedni. Az elbeszélő reflexív jelenléte így olyan olvasó nyomaira utal, akinek az esetében már nem működik az a közös nyelv, amelynek léte a korábbi változattal kapcsolatban még nem volt kérdéses. Az első példa a társadalom nyelvi kompetenciájának időbeli szétválására, a második pedig a történeti emlékezet szokásrendjének⁴² változására utalhat.

Fenti példáink alapján belátható, hogy a regény(ek) mnemotechnikája az *akkor* és a *most* relativitását sajátosan alkotja meg. Míg a korábbi kiadásban az elbeszéltek múltja és az elbeszélés jelene osztozik e két temporális rétegen, addig a második esetében az *akkor* dimenziójába az első edíció narrációs aktusa is beleíródik. Ez pedig, mint azt már hangsúlyoztuk, az olvasás emlékezetének megkettőződését is eredményezi.

5. MADAME LOUISE NAPLÓJA

Madame Louise naplórészlete, amelynek a narratíva szerveződésében betöltött lényeges szerepére már Fülöp László felhívta a figyelmet, a két változat palimpszesztikus mozgásainak egyik beszédes példája. A *fehér asszony* (a második kiadásban *A budai vár fehér asszonya*)⁴³ című fejezetben az elbeszélő a következő megjegyzéssel vezeti be az idézetet: „Pontosan és körülményesen fel van írva a fehér asszony budai látogatása egy bizonyos pesti úrnő, madame Louise naplójában, onnan olvasta e sorok írója. A hitelesség kedvéért legjobb, ha szószerint idézzük az idevágó részeket.”⁴⁴ Ebben a megjegyzésben, amely egyébként mindkét kiadásban azonos, a narrátor különösen hangsúlyozza a citátum autentikusságát. Úgy tűnik, hogy a budai hölgy látogatásáról szóló történet pontossága és a szószerinti idézés szándéka a beszámoló hitelességének záloga. Csakhogy a regény két változatában

nem éppen ugyanaz a naplórészlet található, ugyanis míg az első változatban a fehér asszony neve B. Liszka, addig a másodikban K. Lujza. Madame Louise egyik megjegyzésének két verziója sem kompatibilis egymással. Egy helyen (az első változatban) kijelenti: „Én már nem óhajtok szép és ifju lenni, bár a szerelmet korántsem vetem meg, mint öreg barátaim hiszik, akik azt gondolják, hogy egész nap a kályha mellett ülök. Ó, nem, kedves K., aki valamikor e lapokat olvassa és életem regényét megírja.”⁴⁵ A megszólított nevének kezdőbetűje helyett a későbbi változatban a „Krúdy” tulajdonnév áll.⁴⁶ A különbségek első látásra a két szöveg eltéréseinek azt a gyakran előforduló esetét reprezentálják, amely a regény bizonyos eseményeiben, leírásaiban a nevek megváltoztatásával áll elő. Az ilyen típusú helyettesítések kölcsönösen rombolják egymás hitelét, jelen esetben például azzal, hogy madame Louise naplója, mivel ugyanazt a történetet eltérő (fő)szereplővel játszatja el, egymást kizáró alternatívákat teremt. Ami azért is figyelemre méltó, mert ezzel az elbeszélő „hitelesítő” manőverei is a visszájukra fordulnak. Főképpen azért, mert a napló szövegének autentikusságát állító kijelentéshez (az elbeszélő tulajdonképpen kimásolja a megfelelő passzust) két különböző idézet társul. Valamelyik hang ezek szerint hazudik. De hogy melyik, az eldönthetetlen. A regény(ek) palimpszesztikus struktúrájában e példa felől tekintve a narratív hang sajátos megkettőződésének lehetünk tanúi, de itt — előző példánkhöz többé-kevésbé hasonlóan — nem időbeli szétválásról van szó (mint ahogy azt az előző sugallja), hanem az egyetlen hanghoz köthető beszéd létezőségének kétségbe vonásáról.

Ez a szétválás azonban relatív, hisz mindkettőt csak a másik juttathatja szóhoz. Mint az *Őszi utazások...* két változatát. Mindkettő a maga igazságáról beszél, azonban csak akkor képes erre, ha közben a másik igazát tagadja. Az *Őszi utazások...*—ból látszólag tehát több is van, de tulajdonképpen egy sincs. A szöveg(ek) határai elmosódnak. A textus identitása szertefoszlik.

6. „TEXTUS VIATOR”

Adós maradtam még dolgozatom címének magyarázatával. Krúdy az *Őszi utazások...* második kiadásának *Előszavában* „utazó regény”-ként aposztrofálja művét. Munkám címe ennek az alakzatnak a szándékos félrefordítása. Az most nem fontos, hogy a szerző mit is értett e fogalom alatt. Az, hogy a „regény” műfaji terminusát most a szövegszerűsége utaló fogalommal helyettesítem, talán megbocsátható bűn. A *textus viator* számomra a mindig változó, soha nem önazonos textus mobilitásának lezár(hat)atlan folyamatára utal. Ugyanis ez, úgy tűnik, Krúdy halálával sem fejeződött be. Emlékezzünk például a kiadástörténet „változatos” munkájára. De ennél valamivel többről van szó. Az 1956-os és az 1963-as kiadásban a regény címének *utazások* szavából elmaradt a többes szám jele, nem beszélve az utóbbi edíció néhol bosszantó elírásairól. A recepció sem mentes ettől a jelenségtől, hisz több esetben a többszöriségétől megfosztott *utazás* kifejezést használja a cím idézésekor. A kiadás és a befogadás így egymást támogatva „utaztatja” az *Őszi utazások...* textusát a szövegromlás irányába. Krúdy meghalt, ám egy láthatatlan kéz még mozgat. Az *Őszi utazások...* továbbra sem pihen. Halad. Cél-talanul...

JEGYZETEK

1. A Krúdy-regények kiadástörténetében tapasztalható szövegeltérésekre a közelmúltban Kelecsényi László hívta fel a figyelmet. Tanulmányának legfőbb érdeme, hogy hangsúlyozza: az edíciók közti, nem egyszer radikálisnak nevezhető különbségek, amelyek vagy Krúdyak vagy a kiadóknak a „keze-nyomat” viselik, több esetben lehetetlenné teszik a hagyományos filológia *ultima manus* elvének érvényesíthetőségét. Kelecsényi László: *Az utolsó kéz*. Holmi 2003/10. 1325-1331.

2. Annak ellenére, hogy a szerző a regény második, bővített kiadásának előszavában az „újabb befejezés” az olvasóközönség igényének kielégítése céljából alkotta meg, talán megengedhető e feltételezés.

3. „ — Eljössz velem innen messzire?

— Elmegyek — felelt Gyöngyvirág, s úgy érezte, hogy születése óta ismeri és szereti Don Kihótét, az ifjúságot, a *regényt*.” Krúdy Gyula: *Bukfenc*. A kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság Kiadása, Budapest., 1918. 112. [Kiemelés az eredetiben. T.L.]

4. „Csöndes esteken leültem és néhány képet vettem elő életem albumából. Ezeket találják a meghosszabbított mesemondás végén az olvasók.” Krúdy Gyula: *Bukfenc*. [h.n.] Budapest, 1919. lapszám nélkül.

5. Bezeczky Gábor: *Az elbeszélésciklus poétikája*. Literatura 2003/2. 194.

6. „Bár a könyv címlapja alapján könnyű arra gondolni, hogy a mű Krúdytól származik, Krúdy eljárásának tulajdonképpen csak az felel meg, hogy a *Szindbád*ból is kettő van, az 1957-es és az 1975-ös változat, melyek — megismételve azt, ami a *Szindbád* ifjúságával történt — nem azonosak egymással.” Bezeczky Gábor: i.m. 195.

7. Bár ha jól meggondolom, a második változat két gyűjteményes kiadásának (amelyek Krúdy *A vörös postakocsi* elnevezéssel illetett regényciklus-tervének [rekonstrukcióját végzik el] címe a Kozocsa-féle *Szindbád*hoz hasonló fikció...

8. Krúdy Gyula: *Őszi utazások a vörös postakocsin*. Singer és Wolfner, Budapest, 1917. [a továbbiakban: *Őszi I.*]

9. Krúdy Gyula: *Őszi utazások a vörös postakocsin*. Singer és Wolfner, Budapest, 1925. [a továbbiakban: *Őszi II.*]

10. A három kiadás: Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi. Őszi utazás a vörös postakocsin*. Sajtó alá rendezte Petrichevich Horváth János. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1956.; Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi. Őszi utazás a vörös postakocsin*. Szerkesztette Kozocsa Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1963. Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi. Őszi utazás a vörös postakocsin*. Kriterion, Bukarest, 1976.

11. A három kiadás a következő: Krúdy Gyula: *Utazások a vörös postakocsin I-II*. Szerkesztette és a szöveget gondozta Barta András. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest., 1977.; Krúdy Gyula: *Utazások a vörös postakocsin I-II*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1993.; Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi. Őszi utazások a vörös postakocsin*. Unikornis Kiadó, Budapest, 1993.

12. „Az *Őszi utazás* [sic!] *a vörös postakocsin* társadalomképét, eszmerendszerét *Az államfogyó története* című betéje teszi teljessé. Olyan szereplők lépnek itt színre, akik a regényhősök életét nem keresztezik, de akiknek létezése történelmileg a korra jellemző.” Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 100.

13. „Alvinczit elkábítják a látszatok, mint a pozsonyi kisasszonyokat a morfiuminjekciók. Miközben Pozsonyból távoztukban az 'esti országúton, fáklás lovasok kíséretében sielve haladtak a vörös postakocsin', Vendéghgyi Aldzsi elmesél egy tanulságos történetet arról, hogy a látszatok uralják a világot (s míg a jámbor Z. Alajos templomi főkarnagyot erkölcsileg is, anyagilag is a tönk szélére juttatják, addig az okos a maga hasznára fordítja, kihasználja őket, mint Vad tőzsdebizományos vagy doktor Szivi).” Fábri Anna: *Cyprus és jegyze*. Budapest, 1978.

14. „Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* cselekményének egyik epizódosrát Madame Louise naplójának beiktatott részleteiből ismerhetjük meg; egy másik eseményorról pedig úgy értesülhetünk, hogy a regény Aldzsi nevű szereplője adja elő Alvinczinak, egy időre átvéve az elbeszélő feladatát.” Fülöp László: *Közelítések Krúdyhoz*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest., 1986. 264.

15. Tegyük azért hozzá: e megfigyelés a regénykiadás és a Krúdy-olvasatok *megjelenésének* ideje alapján fogalmazható meg, így nem számolunk azzal a lehetőséggel, hogy az utóbbiak *megírásának* időpontja akár visszajára is fordíthatja a publikálások kronológiai sorrendjét.

16. Kelecsényi László azon feltételezése, miszerint a Krúdy által átdolgozott változat hiteltelenné tette az utókor olvasója számára az első kiadást, véleményem szerint kissé elhamarkodott. Vö: Kelecsényi: i.m. 1329.

17. Fülöp László: i.m. 273-274.

18. Vö. Gérard Genette: *Paratexte*. Campus Verlag, Frankfurt am M., 1989.

19. „Ajánlom ezt a könyvemet annak a hölgynek, akinek a nevét is hiába keresi az olvasó a regény sorai között; amint a szent buddhista szerzetes mindennapi céltalansággal nem veszi ajkára Buddhó nevét.” *Ősz I. 5.*

20. Gérard Genette: i.m. 191.

21. „E néhány különös, talán zavaros feljegyzés után, azt hiszem, a csendes olvasó már tudja az utat, amerre a vörös postakocsi késő ősszel újra útrakelt. Ez esztendőben, Bécsben üldölgélvén eszembe jutott a régi látomás és vele az elmúlt évtized. Holott már ráferne az utazóra és kocsjára némi megengedett pihenés.” *Ősz I. 13.*

22. „Céltalan és reménytelen volt az Őszi utazás a vörös postakocsin.” *Ősz I. 8.*

23. „Itt van például ez a könyvem, amely évek óta elfogyott a könyvesboltok polcairól, most aztán valami különös szeszély folytán ismét megkezdte utazását az olvasók között, holott már olyan fáradtnak látszott, mint a Colderoni-cég gazdája, aki tudvalegőleg a legtöbbit utazott Magyarországon.” *Ősz II. 5.*

24. „Utazó könyv. Benne van egy pillantás a régi Magyarországból, amelyet manapság némelyek már Szent Magyarországnak is neveznek, mint az elbujdosott oroszok az ő régi hazájukat.” *Ősz II. 5.*

25. „Nemcsak Alvinczi Eduárd halt meg azóta [...], hanem sokan meghaltak, akiknek neve, alakja előfordul ebben a regényben.” *Ősz II. 5.*

26. „Máshelyen valami csodálatos jóslatok buggyantak ki az író tollából, amely jóslatok a könyv megjelenése óta (1916) sajnos szomorúsággal valóra váltak.” *Ősz II. 5-6.*

27. *Ősz II. 6.*

28. *Ősz II. 6.*

29. Vö. Kelecsényi László: i.m. 1328.

30. (Nem is igazán) távoli előképe lehet ennek az eljárásnak a dolgozatunk elején említett Szindbád-ciklusok részben „cserélgető” átkomponálása.

31. „190*-iki esztendő karácsony havában, a szent Szűz közbelépésére Rezeda Kázmér nevű budai lakos végérvényesen elvesztette beteg szívét, amely miatt annyi kellemetlensége volt életében, hogy mindennap azon csodálkozott, hogy még életben maradt.” *Ősz I. 25.*

32. „Ferenc József Budára jött, régi haragosa, Alvinczi Eduárd felhasználta ezt az alkalmat, hogy ki-kémlelje a király budai dolgait. A király Pesten is férfinak számított.” *Ősz II. 23.*

33. *Ősz I. 185.*

34. vö. *Ősz II. 178.*

35. Csak három példát idéznék a sok közül. A könnyebb áttekinthetőség végett a második kiadás toldásait [] között idézem. Rezeda Kázmér miszter H-val kapcsolatban kijelenti: „Ne lássam többé a ráctemplomot, ha ez is nem olyan svindlerféle, mint az a titokzatos angol, akiért [Barthányi] Elemér gróf csaknem az egész vagyonát kifizette jótállásban.” *Ősz I. 115-116.*, illetve *Ősz II. 113.*; A narrátor egy helyen a következő kérdéssel fordul az olvasóhoz: „[Rohonczy] Gedeonra, nemde, többen emlékeznek az idős hölgyek közül?” *Ősz I. 102.*, illetve *Ősz II. 100.*; „A belvárosi kaszinóból dr. D. [dr. Dickl] hazaküldött a múlt héten viselt harisnyájáért, mert abban szerencséje volt.” *Ősz I. 183.*, illetve *Ősz II. 176.*

36. Az alábbi idézetekben a [] között / jellel elválasztott részek bal oldalán az első, jobb oldalán a második kiadás megfelelő részei találhatók. „Szilveszter többször elmondta szomszédjának, Krón-princnének, hogy ő nem barátja az ünnepélyes lakomának, a Miakits-féle [*Két baknál*/Kerepesi úti kiskocsnában] szeret enni.” vagy „E csendes, szürkés, felhőtlen délután aligha lehetett elképzelni, hogy éjfélkor itt a [Kacsa-utca/Arany Kakas ucca] régi haragosai ismét birokra kelnek, a szabók tovább varrnak, a kötélverő háttal megy előre és a hamispénzverő alattomosan fújja a lángot kis tűzhelyén.” *Ősz I. 129.*, illetve *Ősz II. 128.*; vagy „Régente Pest ebédután mindig elaludt egy órácskára, nyugodt emberek voltak itt, csak az üzletükbe igyekvő iparosok, nősabók és fűzőkészítők játszottak egy kéglipartit a Koronában, Péchy Andor még a [fészekben/Korona kávéház belső szobájában] bóbiskolt...” *Ősz I. 182.*, illetve *Ősz II. 178.*

37. Egyetlen névcsereére utalnék. „Z. Izabella helyeselte [Bánffy/az öreg Tisza] politikáját a nemzetiségekkel, míg Szilveszter a szélső baloldala ült.” *Őszi* I. 65., illetve *Őszi* II. 46.

38. *Őszi* I. 58.

39. *Őszi* II. 37-38.

40. *Őszi* I. 60.

41. *Őszi* II. 39.

42. Amennyiben itt a sörivástól való idegenkedés az aradi vértanúk kivégzése után koccintó császári tisztikar cselekedetének emlékére utal.

43. E fejezetcímek közti eltérés magyarázata gondolatmenetünk határain túlra vezet, ugyanis ebben az esetben a két regényváltozat létesítette szövegtérbe ideiglenesen egy harmadik is belép. Egy Ady-vers, *A vár fehérrasszonya*. Nem nehéz eldönteni, hogy az *Őszi utazások*... második változatának paratextusa világosabban emlékezik Ady költeményére, hisz az első hiányos szerkezetének homályosságát az elhanyagolható redundanciával (*budai*) tarkított idézés ellensúlyozza. E módosítás pedig sokkal látványosabbá teszi a madame naplójában megszólaló Rezeda Kázmér — enyhén ironikus — Ady-parafrazisát („ — Valami *fehérrasszony* [sic!] járkal a Várban, azt lestük néhányan a kert felől.” *Őszi* I. 28.)

44. *Őszi* I. 26.

45. *Őszi* I. 27.

46. *Őszi* II. 25.